

למידה שיתופית - למידה בקבוצות קטנות

כתבה ד"ר רונה כהן

הלמידה השיתופית מתרחשת בעיקר בתוך קבוצה של לומדים.

נפנה עתה להגדרת המושג קבוצה.

קבוצה היא מילה שאנו משתמשים בה רבות בחיי היומיום. באופן אינטואיטיבי נגדיר קבוצה: "כמספר אנשים שיש להם דבר מה משותף", הגדרה זו יכולה לכלול בתוכה את כל האנשים השמנים או אנשים שנולדו בחודש משותף, ואפילו אינם מכירים זה את זה. לפיכך עלינו להגדיר את "המשהו המשותף" בהגדרות מדויקות יותר.

מושג הקבוצה הוא מושג מרכזי בפסיכולוגיה חברתית ובסוציולוגיה, ונחקר רבות בתחומים אלה בחמישים השנים האחרונות.

קורט לוין הניח את הגדרות היסוד למושג קבוצה בתחום הפסיכולוגיה החברתית. מושגי העזר בהם הגדיר את המושג קבוצה כוללים את המרכיבים של "מטרה משותפת", אנשים המכירים זה את זה, "אנשים הבאים במגע זה עם זה", אנשים שיש ביניהם "תלות הדדית" ו"המשפיעים זה על זה בהיותם בקבוצה". לפיכך נאמר, שקבוצה היא ארגון חברתי של מספר אנשים (לא מספר גדול מדי) המכירים זה את זה, והבאים במגע זה עם זה, יש להם מטרות משותפות וקיימת ביניהם תלות הדדית, עצם הימצאותם בקבוצה משפיעה על התנהגות כל יחיד בקבוצה ויוצרת דפוסי השפעה חברתית בין חברי הקבוצה. כל קבוצה הפועלת לאורך זמן יוצרת דפוסים קבועים למדי של פעילות והתחברות. מבחינים בפעילות הקבוצה במימדים **חברתיים רגשיים**, הכוללים יחסי דחייה ומשיכה בין חברי הקבוצה, המשפיעים על לכידות הקבוצה ועל רצונם של חברי הקבוצה להמשיך או להפסיק את השתייכותו לקבוצה. מימד אחר הוא המימד **המשימתי**, הכולל מרכיבים של תפקוד יעיל או בלתי יעיל, הקשור לביצוע משימה.

בכל קבוצה פועלים מערכי כוח מסוימים, הנובעים מהסטטוס של חברי הקבוצה, וקיימת דינמיקה של יחסים הנובעים מדפוסי הפעילות והתקשורת בקבוצה. נחזור ונבדוק ביתר העמקה את מאפייני הקבוצה.

בכל ההגדרות של קבוצה בולטים מספר אלמנטים:

- א. הארגון המספרי מונה בד"כ שלושה עד שבעה אנשים. קבוצה שיש בה יותר משבעה אנשים מתפרקת בד"כ לשתי קבוצות-משנה.
  - ב. לאנשים חברי הקבוצה יש מכנה משותף כלשהו, ויש להם מטרות מוסכמות וידועות.
  - ג. קיימים דפוסים של השפעות הדדיות בקבוצה. השפעות אלה הן תוצאה של תהליכים של מגעי-גומלין, המתרחשים בין חברי הקבוצה, והכוללים תקשורת מילולית ובלתי מילולית בין חברי הקבוצה.
  - ד. בקבוצות רבות יש היררכיה מסוימת, בד"כ יש בעלי תפקידים בקבוצה. ההיררכיה וחלוקת התפקידים עוזרת לקבוצה בתפקודה.
  - ה. בכל קבוצה קיימת בו-זמנית פעילות על שני מישורים לפחות, פעילות במישור ביצוע המשימה ופעילות במישור של האווירה הרגשית-חברתית בקבוצה. בין שני מוקדים אלה - המשימה והאווירה, פועלת הקבוצה תוך שאיפה להצלחה ולהשגת המטרות שלה.
- אם ניקח לדוגמה קבוצת כדורסלנים, ונבדוק את הנקודות שמנינו קודם, תהיה התמונה ברורה יותר.
- א. קבוצת כדורסל מונה 5 שחקנים. מספר זה לא נקבע שרירותית, אלא הוא תוצאה של ניסיון רב ובדיקה של מספר חברי הקבוצה, המממש באופן המרבי את התפקוד היעיל של הקבוצה.
  - ב. חמשת חברי קבוצת הכדורסל שהתמחותם בכדורסל, והם נפגשים ופועלים כקבוצה כדי לשחק כדורסל.
  - ג. בקבוצה יש בין האנשים מגעי-גומלין רבים, קיימת תקשורת רבה, והם משפיעים זה על זה באופן מודגש.

ד. בקבוצה יש היררכיה (הקפטן) ובעלי תפקידים שונים. החלוקה לתפקידים נובעת כמובן מהיכולת של כל אחד מהשחקנים ומכשרונותיו, המטרה להביא את הקבוצה לתפקוד יעיל.

ה. הקבוצה אינה רק קבוצה של שחקני כדורסל, אלא גם של חמישה בני-אדם. האווירה בקבוצה, היחסים בין האנשים, הקשרים הרגשיים-חברתיים בין האנשים הם מימד חשוב בחיי הקבוצה, והם משפיעים על תפקודה המשימתי של הקבוצה - משחק יעיל.

בדרך כלל בחיי הקבוצה המימד הבלתי-פורמלי של האווירה בקבוצה חשוב כמו המימד המשימתי. כאן נעוץ הייחוד של **קבוצה אנושית**, שכן אם נמציא פעם נבחרת כדורסל של רובוטים, נצטרך לפתח רק שיטות של שכלול המימד המשימתי. בקבוצה האנושית המימד הרגשי-חברתי הוא בעל חשיבות רבה.

קבוצה לומדת בכיתה

עד כה עסקנו בקבוצה בכלל. נפנה עתה **לקבוצה הלומדת בכיתה** ונגדיר את מאפייניה.

א. בקבוצה הלומדת בכיתה נכלול שלושה עד שישה תלמידים. קביעה זו נשענת על ניסיון, הסתכלות ומחקר רב בלמידה בקבוצות בכיתה.

ב. לתלמידים בקבוצה יש מכנה משותף בעל אפיונים רבים, הם בד"כ בני אותו גיל, חברים באותו בי"ס ובאותה כיתה, נמצאים במסגרת הכיתה מספר שעות ניכר בכל יום. המטרות שלהם מוסכמות וידועות להם, ובד"כ הן כוללות למידה ורכישת ידע עפ"י קריטריונים שונים, שנקבעים ע"י גורמים שהם מחוץ לקבוצה כמו בי"ס, משרד החינוך, תכנית הלימודים ועוד.

ג. קיימים מגעי גומלין רבים בין חברי הקבוצה, תקשורת מילולית ובלתי מילולית, פעילויות משותפות, דמויות מורים משותפים עימם באים במגע-גומלין.

ד. בד"כ בקבוצות תלמידים יש היררכיה, הנובעת או ממעמדו הלימודי של התלמיד או ממעמדו החברתי. בקבוצה נוצרים גם תפקידים, שנקבעים ע"י התלמידים עצמם או ע"י המורים.

ה. גם בקבוצות התלמידים יש פעילות בשני המישורים שנזכרו לעיל. קיים המישור הביצועי משימתי: פעילות לימודית כלשהיא, השלמת עבודה וכו', וקיים המישור החברתי רגשי של מערכת היחסים האנושית בין חברי הקבוצה.

הקורא ישים את לבו לכך, שעפ"י הגדרתנו עד כה, הקבוצה המתוארת כאן במאפייניה השונים יכולה לפעול באופנים שיתופיים או תחרותיים עפ"י **עיצובם של שני המאפיינים**, בעיקר בנקודות של **עיצוב המטרות המוסכמות** (נקודה ב') ו**עיצוב תהליכי הגומלין והתקשורת** התוך-קבוצתית (נקודה ג'). שתי נקודות אלה הן הציר, שעליו ניתן להפעיל את האופנים השונים של שיתופיות ותחרותיות.

שאר המאפיינים של קבוצה לומדת יישארו קבועים למדי ודומים בשני האופנים - בקבוצה תחרותית ובקבוצה שיתופית.

ניתן להמשיג את ההפעלה בדרך מחקרית ולומר: כמורה אני יכול להיות "מהנדס הקבוצה", ולבנות גשר של מאפיינים בקבוצה שיתופית או גשר של מאפיינים בקבוצה תחרותית, ואח"כ אני עומד לבדוק כיצד השפיע "הגשר השיתופי" או "הגשר התחרותי" על שני המימדים העיקריים של הקבוצה: מצד אחד המימד התפקודי-ביצועי, ובמקרה שלנו - בעיקר הישגים לימודיים ואקדמיים, ומצד שני המימד החברתי-רגשי, שניתן להגדרה באופנים שונים כמו - עמדות התלמיד, הרגשותיו, מצבו החברתי, דימויו העצמי, ועוד.

מה מאפיין את הקבוצה בכיתה, מעבר לקבוצה אחרת?

המחקר הרב בנושא של קבוצות עסק בעיקר במבוגרים, ובקבוצות שנוצרו לביצוע משימות מסיימות, בד"כ בעלות משך חיים קצרים. הקבוצות שנחקרו, ושהיו בעלות טווח חיים ממושך, היו בעיקר קבוצות דינמיקה וקבוצות טיפול. הקבוצה הלומדת בכיתה היא קבוצת **ילדים** ויש לה מספר מאפיינים ייחודיים.

א. ראשית, קבוצות התלמידים פועלות בתוך ארגון חברתי של קבוצה גדולה יותר, המורכבת מ-30-40 תלמידים והנקראת **כיתה**. בתוך הכיתה קיימות באופן טבעי קבוצות-משנה של תלמידים. קבוצות אלה מוגדרות באופן גמיש ע"י קריטריונים שונים כגון: בנים ובנות, ילדים מעדות שונות, תלמידים ברמות שונות, וילדים בעלי מעמד חברתי שונה. למעשה יתכן, שתלמיד מסיים שייך בו זמנית לקבוצות שונות של תלמידים, תלוי עפ"י איזה קריטריון-סיווג אנו מתייחסים אליו. הימצאות

זו של כל תלמיד בו זמנית בכמה קבוצות היא ייחודית לכיתה, שכן בד"כ קבוצות מבוגרים הן התנדבותיות וספציפיות יותר.

- ב. משך החיים של קבוצות התלמידים בכיתה הוא ארוך מאוד בהשוואה לקבוצות אחרות. התלמיד מצוי כל יום כחמש עד שש שעות בכיתה, ולפעמים מצוי עם אותם חברים בכיתה ובקבוצה במשך שנים. אורך חיים כזה של קבוצה משפיע על מימדי-חיים של הקבוצה, אולם אין אנו יודעים עדיין בפירוט את הדינמיקה והשינויים של חיי קבוצות הכיתה. רוב הקבוצות האלה הן קבוצות התנדבותיות, הנוצרות מתוך רצונם ועניינם של התלמידים, והן קבוצות חברתיות בעיקרן.
- ג. קבוצת תלמידים עוסקת בדרך כלל במשימות למידה שונות, כגון פתרון בעיות, ביצוע פרויקט, לימוד למבחן, ארגון טיול, אולם התלמידים גם משתמשים בקבוצה "כמחסן" של יחסים מחוץ לקבוצה, כגון חברות אינטימית. רוב הקבוצות בעולם המבוגרים אינן מקיפות מימדים כה רבים של חיים, כפי שמתרחש אצל תלמידים.
- ד. פעילויות של קבוצות ילדים הן בד"כ מאד מגוונות, וכוללות עבודה לימודית, משחק, קונפליקטים, שינויים של ארגוני-ידידות ועוד. קבוצת הגיל השווה (PEERS) משמשת לילד קבוצת התייחסות והשתייכות לנורמות, ערכים ואמונות, שיש להם תפקיד חשוב בהתפתחות האנושית.

ניתן להבחין בשני סוגים עיקריים של קבוצות:

קבוצה ספונטנית (טבעית) - היא קבוצה הנוצרת באופן התנדבותי ורצוני ע"י חברי הקבוצה. הסיבות להיווצרות הקבוצה הם בד"כ האינטרסים של התלמידים, המשיכה ביניהם, החיבה ההדדית והאינטרסים המשלימים שלהם. קבוצות ספונטניות-טבעיות קמות ומתפרקות לפי החלטות חבריהם במערכות מסוימות של הרכבה ופירוק.

קבוצה בלתי-ספונטנית (לא טבעית) - היא קבוצה המורכבת על ידי סוכן חוץ, שאינו חבר בקבוצה. קבוצות כאלה מורכבות על בסיס קריטריונים שונים, שמטרתם לקדם "אינטרסים" או מטרות מוגדרות על ידי סוכן החוץ. בכיתה ד' למשל, קבוצה המורכבת משלושה בנים ושלוש בנות יכולה להתקבל "כלא טבעית" ע"י הבנים ו/או הבנות המעדיפים קבוצה חד-מינית.

בלמידה שיתופית בקבוצות קיימים הרכבים ספונטניים והרכבים בלתי ספונטניים. בכמה מהשיטות שנציג - הקבוצה אינה ספונטנית, והרכבה מוכתב ע"י המורה. מטרתו של המורה בהרכבת קבוצה בלתי-ספונטנית היא ליצור הרכבי קבוצות מסוימים אשר בדרך כלל אינם נוצרים בכיתה. כמו למשל קבוצה בה חברים בנים ובנות, תלמידים חלשים וחזקים, או תלמידים משכונות ו/או עדות שונות. בשיטות אחרות של למידה שיתופית, יכול המורה להישען על קבוצות ספונטניות עפ"י רצונם של התלמידים, ולתת להם לפעול בכיתה במסגרת של קבוצה טבעית.

קבוצה לומדת בשיתופיות - קבוצת תלמידים הלומדת בשיתופיות היא קבוצה בה תהליכי הפעילות הלימודית מובנים בדרך, שתגביר את היסודות הבאים:

- חלוקת עבודה ואחריות אישית.
- התחברות למשימה שלמה בתהליכים של תלות הדדית.
- השלמת המשימה באופן הדדי.
- רצון להביא לקידום מרבי של כל אחד מחברי הקבוצה.
- בטול תופעות של פרזיטיות או חוסר למידה.
- התחשבות ביכולתו של כל פרט.
- הערכה לגבי תרומתו של כל פרט לקבוצה.
- שאיפה לקדם את סה"כ תוצרי הקבוצה.
- אווירה של תמיכה, קבלה, עזרה ועידוד.

לפיכך חשוב מאוד להבין, שדרכי הבניית תהליכי הפעילות במשימה הלימודית קובעת את רמת השיתופיות הנוצרת בקבוצה. קבוצה זו יכולה להיות בעלת שני הרכבים בסיסיים מבחינת מאפיינים אישיים של חברי הקבוצה:

1. הומוגנית - כלומר חברי הקבוצה **דומים** זה לזה במאפיינים רבים.
2. הטרוגניות - חברי הקבוצה **שונים** זה מזה במאפיינים רבים.

בגלל חשיבות נושא זה ללמידה שיתופית, נרחיב בהגדרת המושג והבנתו בהקשר לספר שלפנינו.

קבוצה הומוגנית:

הקבוצה ההומוגנית כוללת בתוכה חברים שיש להם מאפיינים דומים (הומוגני - אחיד). בשדה החינוך המונח קבוצה הומוגנית מתייחס בדרך כלל לרמתם הלימודית של התלמידים. מורים בכיתה מרגישים שהוראתם יעילה יותר, כאשר הם מלמדים תלמידים בעלי רמה לימודית דומה ואחידה ככל האפשר. יש ניסיון בקרב המורים ליצור קבוצות בהן הפערים בין הלומדים קטנים עד כמה שהדבר ניתן.

חשוב לזכור שבכיתה כל הקבוצות תהיינה בד"כ הומוגניות מבחינת הגיל, כי עקרון ההומוגניות (שפירושו **אחידות**) הוא השולט בארגון ב"ס לכיתותיו. אולם כפי שבכיתה יש פער של שנה - 12 חודשים בין הילדים, כך גם בקבוצות הומוגניות מבחינה לימודית יש תמיד דיפרנציאציה ובכל קבוצה הומוגנית של 5-6 תלמידים נמצא פערים מסוימים. השונות האינדוידואלית היא תמיד גורם הקיים בכל הרכב אנושי-קבוצתי.

הקבוצה לעומת קבוצה - מורים רבים מדווחים שקל יותר ויעיל יותר ללמד קבוצות תלמידים הומוגניות, ומכאן גם התפתחו השיטות השונות של הקבוצת התלמידים למסלולי רמות-לימודיות. חשוב להבחין שהקבוצה אינה קבוצה. שכן בהקבוצה אנו אוספים תלמידים בעלי רמה לימודית דומה, ויוצרים קובץ של 20-40 תלמידים ברמה מסוימת. אנו יכולים בכיתה של הקבוצה במסלול מסוים ליצור קבוצות הומוגניות, אולם הקבוצה היא בעצם שם נרדף לכיתה - או לארגון כיתתי ברמת לימודים דומה.

כל מורה יודע מניסיונו, וכך מוכיח גם המחקר - שכלל שמשך חיי הארון ההומוגני ארוך יותר, כן מתבלטים בו שוב הבדלים אינדוידואליים, ולמעשה - אין קבוצה הומוגנית באופן מלא וטהור של המונח. אולם הקבוצה ההומוגנית מדגישה עד כמה שאפשר את **הדמיון** בין חברי הקבוצה, לפיכך חברי קבוצה השונים באופן בולט במאפיין ההומוגני של הקבוצה יורחקו מהקבוצה.

קבוצה הטרוגנית:

הקבוצה ההטרוגנית כוללת חברים בקבוצה על בסיס של הבלטת **השוני** בין חברי הקבוצה. הטרוגניות פירושה שונות, אי-אחידות, גיוון, לפיכך הרכב הטרוגני יכלול חברים מרקע עדתי מגוון, מרמות לימודיות מגוונות בהקשר ליכולת אקדמית, וכן גיוון ושוני במאפיינים אחרים עפ"י מטרות הקבוצה, או "סוכן החוץ", למשל המורה המרכיב את הקבוצה.

יש להבחין בין הומוגניות קיצונית להומוגניות מתונה, ובין הטרוגניות קיצונית להטרוגניות מתונה. גיוון רב בהרכב עדתי של תלמידים בקבוצה אחת, יכול ליצור שוני קיצוני ברמה אקדמית של תלמידים, אולם גם הומוגניות עדתית בקבוצה יכולה להתאפיין בשוני קיצוני ברמה האקדמית. אין קבוצה הומוגנית לחלוטין, ויש קבוצות שההטרוגניות בהן רבה או מועטה יותר.

להרכיב קבוצות לומדים בכיתה על בסיס הומוגני או הטרוגני יש השלכות חינוכיות וחברתיות רחבות. די אם נזכיר לקורא, שקיים מתאם גבוה למשל בין מוצא התלמיד לרמתו האקדמית. אחת הבעיות של כל מערכת חינוכית היא, למצוא את האיזון החינוכי היעיל במיסוד ארגוני למידה בכיתות, בקבוצות, במסלולי-לימוד ואף במוסדות לימוד בין הומוגניות והטרוגניות במאפייני רקע כמו מין, עדה, מעמד תרבותי-כלכלי, לבין מאפייני יכולת אקדמית ושאיפות להישגים לימודיים.

אחת ממטרות הלמידה השיתופית היא ליצור איזון זה באופן יעיל יותר, וליצור קבוצות הטרוגניות מתונות לשם השגת מטרות חברתיות ואקדמיות בכיתה לומדת.

עד כה עסקנו בהבהרת מושגים הקשורים למושג הקבוצה, שהוא כאמור המושג המרכזי בעיצוב הלמידה השיתופית. יש להדגיש כי השיטה הפרונטלית-השמרנית התאימה עצמה להוראה בכיתה הומוגנית, שבה הרוב הגדול של התלמידים מצוי ברמה שווה או דומה של לימודים, דבר המתבטא בתכנים ותהליכים אחידים המופעלים על קבוצה גדולה - על כל תלמידי הכיתה.

לסיכום ניתן לקשור יחד את המושגים, שנסקרו עד כה, ולאפיין את שלוש שיטות הלמידה, היחידנית, התחרותית והשיתופית תוך התייחסות למושגים שהוברהו.

הדרך היחידנית - מכוונת להוראת יחידים. המושג "קבוצה" אינו כלול בתחום מושגי היסוד שלה. דרך זו יוצאת מראש מהנחה, שקיימת הטרוגניות קיצונית בין תלמידים. השונות היא מקסימלית, ולכן לומד כל תלמיד בהתאם ליכולתו, רמתו ובקצב האישי שלו.

הדרך התחרותית - מכוונת עצמה להוראה בקבוצה גדולה של כיתה. הקבוצה מורכבת מ-30-40 תלמידים. הכיתה היא ארגון חברתי-קבוצתי בה קיימים תהליכים של מגע ותקשורת בין חברי הכיתה,

אולם הם בד"כ מקבלים גוון של **השוואה ותחרות**. התפישה של דרך הוראה כוללת זו מדגישה מיסוד כיתות הומוגניות ככל האפשר.

הדרך השיתופית - מכוונת עצמה להוראה ולמידה בקבוצות קטנות בתוך הכתה. הקבוצה מורכבת מ-3-5 תלמידים, והכתה מורכבת מ-8-10 קבוצות. התהליכים התוך-קבוצתיים מעוצבים בדרך של הדגשת שיתופיות ועזרה. הרכב הקבוצות הוא הטרוגני מתון, ונעשה בתוך הכיתה. כלומר קיימת הטרוגניות תוך-קבוצתית במסגרת כיתה.